

ISSN 2226-9150

Науковий журнал

5.2012

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

Том 2

Хмельницький 2012

ВІСНИК

Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання
Постановою президії ВАК України
від 19.01.2006 № 2-05/1 (бюл. ВАК № 2'2006 р.)

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2012, № 5, Т. 2 (192)

**Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)**

Головний редактор	Скиба М. Є. , заслужений працівник народної освіти України, д. т. н., професор, академік МАІ, академік УТА, ректор Хмельницького національного університету
Заступник головного редактора	Параска Г. Б. , д. т. н., професор, проректор з наукової роботи Хмельницького національного університету
Голова редакційної колегії серії “Економічні науки”	Войнаренко М. П. , заслужений діяч науки і техніки України, д. е. н., професор, академік АЕНУ, МАІ, УАЕК, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницького національного університету
Відповідальний секретар	Гуляєва В. О. , завідувач відділом інтелектуальної власності Хмельницького національного університету

Ч л е н и р е д к о л е г і ї

Економічні науки

д. е. н. Асаул А. М., д. е. н. Благун І. С., д. е. н. Бельтюков Є. А., к. е. н. Бондаренко М. І., д. е. н. Ведерніков М. Д., д. е. н. Гесць В. М., к. т. н. Григоров П. М., д. е. н. Завгородня Т. П., к. т. н. Йохна М. А., к. е. н. Ковальчук С. В., д. е. н. Козак В. Є., д. е. н. Кругляк Б. С., д. е. н. Кулинич О. І., д. е. н. Лук'янова В. В., к. е. н. Любохинець Л. С., д. е. н. Мікула Н. А., д. е. н. Микитенко В. В., к. е. н. Михайловська І. М., д. е. н. Нижник В. М., д. е. н. Орлов О. О., д. е. н. Стадник В. В., к. е. н. Тюріна Н. М., к. е. н. Хмелевська А. В., д. е. н. Хрущ Н. А.

Технічний редактор к. т. н. Романюк В. В.
Редактор-коректор Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 2 від 25.09.2012

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу “Вісник Хмельницького національного університету”
(03822) 2-51-08

e-mail: patent_1@beta.tup.km.ua
vagvestnik@rambler.ru

web: http://library.tup.km.ua/visnyk_tup.htm
<http://visniktup.narod.ru>
<http://vestnik.ho.com.ua>

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

ISSN 2226-9150

9 772260 915011

© Хмельницький національний університет, 2012
© Редакція журналу “Вісник Хмельницького національного університету”, 2012

ЗОВНІШНЯ МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ЧИ БАР'ЄР?

У даній роботі проаналізовано ефективність трудових ресурсів в Україні. Розглянуто сучасний стан зовнішніх міграційних процесів у державі. Виявлено проблеми функціонування українського ринку праці, наведено рекомендації з їх усунення.

The paper deals with the Ukrainian labor resources efficiency. The present situation of external migration processes in the state is described. The problems of Ukrainian labor market functioning are revealed and it concludes with advices how to decide them.

Ключові слова: міжнародна міграція робочої сили, світовий ринок праці, трудові ресурси, міграційна політика, ефективність, людський капітал.

Вступ

Зазвичай на практиці таємниця успіху є найпростішою та очевидною. У світових перегонах за позицію лідера наша країна забула, що найсильнішим та пріоритетним джерелом економічного зростання й процвітання держави є ефективне застосування внутрішніх резервів, насамперед трудових ресурсів. За сучасних умов глобалізації та інтеграції світу зволікання з підвищенням результативності використання наявних можливостей може стати фатальною помилкою, що буде важко виправити протягом багатьох років. Фактори виробництва, що не знаходять ефективного застосування усередині держави, стрімко потрапляють на зовнішній ринок, де сягають своєї мети, проте вже на користь іншої країни. Типовою є сучасна ситуація з українськими трудовими ресурсами. Низка невирішених внутрішніх питань, що загострюють соціальне, політичне, економічне напруження, міграційні процеси, до яких активно втручаються іноземні держави, призводять до вимивання класу молодих, талановитих, висококваліфікованих та потенційних будівників постіндустріальної країни, натомість замінюючи їх низько кваліфікованою робочою силою – трудовими мігрантами з країн світу.

Проблеми трудової міграції та ефективності вітчизняних трудових ресурсів є предметом дослідження плеяди вчених різних галузей на декількох часових етапах, серед яких Гайдуцький А., Кривуц Ю., Толстокорова А., Рязанцева С., Леоненко О., Малиновська О. та інші. На відміну від їх трудів, у наданій статті аналізується сучасна ситуація в Україні в сфері зовнішньої міграції з урахуванням історичних особливостей нашої країни, світового досвіду та впливу світового господарства.

Постановка завдання

Мета даної статті – на базі зіставлення ролі України на світовому ринку праці та ситуації на внутрішньому ринку праці віднайти шлях забезпечення процвітання та розв'язання проблем розвитку країни. Для досягнення мети послідовно виконуються наступні завдання: шляхом аналізу сучасної соціально-економічної ситуації у державі виявляються причини відтоку працездатного висококваліфікованого населення з країни; досліджується процес імміграції в Україну та його наслідки; на основі висновків про сучасні заходи Уряду з поліпшення ситуації, що склалася, та досвіду іноземних країн, пропонуються заходи підвищення ефективності вітчизняного ринку праці.

Методологія

Теоретико-методологічну основу роботи становлять дослідження вчених-економістів у сфері соціально-економічних, міграційних та демографічних процесів. Інформаційна база ґрунтується на законодавчих та нормативно-правових актах, статистичних даних Державного комітету статистики України, Державної міграційної служби України, матеріалах Міністерства соціальної політики України, статистичній інформації з мережі Інтернет. У роботі використані наступні методи: аналіз та синтез, порівняння, узагальнення, системний підхід.

Результати дослідження

Експерти Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) вже декілька років високо оцінюють ефективність ринку праці України, як одного зі складових показників Індексу глобальної конкурентоздатності: 49 місце серед 130 країн у 2009–2010 роках, 61 місце – у 2011–2012 роках [9]. Зазначений показник характеризує гнучкість трудових ресурсів, довірчі відносини між роботодавцями та робітниками, можливість утримувати таланти від виїзду за кордон. Та факти свідчать про зворотне.

Перш за все, ключова проблема, що тісно пов'язана з освітою, – диспропорція на ринку праці, масштаби якої в Україні колосальні: щорічно система освіти готує приблизно 70% фахівців із вищою освітою і 30% — із середньою технічною, тобто людей робітничих професій [10]. У цей час за даними Служби зайнятості найбільшим попитом користуються робітничі професії та фахівці вузького профілю, список яких на 1 січня 2011 року нараховував: слюсарів, токарів, електрогазоварників, водіїв, кухарів, продавців та інших представників робочих професій [12]. Згідно з дослідженнями вчених з НДІ (науково-дослідницького інституту) соціально-трудових відносин Міністерства праці та соціальної політики України найближчими роками така тенденція буде зберігатися [4]. Важливим є факт, що шлях до створення

«економіки знань» пролягає через активізацію попиту на інноваційну працю та розвиток ринкової інфраструктури, а отже через розвиток технічної освіти у сферах точних та природничих наук. Між іншим, проблема має ще глибше коріння: більшість школярів несвідомо обирають майбутню професію, найчастіше за порадою батьків чи сучасною тенденцією престижності. Як наслідок, за даними статистики лише 22% всіх випускників вузів і спеціалізованих установ освіти йдуть працювати за фахом [4]. Отже, на сьогоднішній день в Україні майже відсутній зв'язок між сферою освіти та ринком праці. В сукупності виникає, з одного боку, чисельна група непрацевлаштованих, в першу чергу, безробітної молоді, а з іншого – суттєвий дефіцит робочої сили.

Наступною проблемою, що перешкоджає оптимізації структури попиту на ринку праці та працевлаштуванню значної кількості населення, є якість освіти. Високі оцінки того ж ВЕФ показника вищої освіти та професійної підготовки в Україні (51 місце зі 142 у 2011 році [2]) не виключають знецінення диплому з погляду роботодавців досить швидкими темпами у міру прискореного збільшення кількості учнів (переважно за рахунок контрактної основи) та введення необ'єктивної системи оцінювання знань на базі тестових контрольних робіт.

У той же час проблему підвищення результативності профорієнтації та покращення якості освіти з іншої сторони ваг урівноважують невідповідність оплати праці фахівців, відсутність умов та стимулів для реалізації творчого й трудового потенціалу. Для 65% українців, згідно з опитуваннями, найвагомішою причиною міграції є матеріальний мотив. Погіршують ситуацію постійні потрясіння ринку праці: періодичні звільнення робітників (під час кризи, перепродажу підприємства), завищені вимоги для працівників (наприклад, досвід роботи при відсутності розподілу студентів по закінченню терміну навчання), мінливість та корекція законодавчої бази, невідповідність санітарно-гігієнічних умов нормам на більшості підприємствах тощо.

Важливу роль відіграє й розвиток у процесі глобалізації іноземних програм навчання як способу відбору та переманювання талановитих студентів – потенційно сильних фахівців. Навчання у кращих університетах Європи або Америки, стажування та працевлаштування у провідних компаніях світу або просто на порядок вищі заробітні плати, умови життя, кар'єрний ріст – основна причина для молоді. Жодна з офіційних державних структур не веде облік студентів, що від'їжджають за кордон. За інформацією, зібраною в українських посольствах та міжнародних студентських організаціях, в основному українські студенти йдуть до Росії, США, Канади, Польщі, Угорщини, Великобританії, переважно за власний рахунок [8]. Згідно з даними посольства України у Вашингтоні, на сьогодні у США навчається приблизно півтори тисячі українців, при цьому до посольства надходять позитивні відгуки про їх академічну успішність.

Активне застосування стратегії залучення іноземних студентів США (щоденно до посольств надходить до 10 реклам ВНЗ) приносить Америці до 12 млрд дол. на рік і займає п'яте місце серед статей експорту.

Таким чином, проблеми працевлаштування за фахом, матеріального забезпечення та благополуччя, відсутності умов реалізації власного потенціалу, розвиток у процесі глобалізації іноземних програм навчання – ці та інші фактори призводять до еміграції українського народу. Як наслідок, згідно з доповіддю Світового банку «Міграція та грошові перекази» у листопаді 2010 року Україна посіла п'яте місце серед країн з найбільшою кількістю емігрантів [1].

Звичайно, міграція є об'єктивною складовою всесвітніх процесів інтернаціоналізації та інтеграції, що забезпечують ефективне використання трудових ресурсів й економічний розвиток країн, сприяючи обміну передовим досвідом, розповсюдженню культури (наприклад, культури ведення бізнесу), а грошові перекази мігрантів виступають суттєвим джерелом іноземної валюти. Однак у підсумку збитки покривають усі переваги: за даними експертів кожна третя нова технологія у світі має українське коріння [5]. В Україні щорічно комерціалізується лише до 10% інноваційних розробок, в основному це прості технології, а більшість залишаються за межами вітчизняної економіки [5], [8]. За останніми даними за 18 років незалежності з України на постійне місце проживання емігрувало 675 докторів наук, 1151 кандидат наук [14]. Серед них – один зі світових піонерів у сфері біотехнології, академік НАНУ Юрій Глеба, біохімік, академік НАНУ Валерій Лішко, генетик Володимир Сидоров, нейрофізіолог Олексій Верхратський, фізик-теоретик Володимир Міранський, математик Володимир Дрінфельд, астроном Михайло Міщенко та ін. Подібні процеси характерні й для інших сфер життєдіяльності людини: мистецтва, спорту, військової оборони тощо. Україна втрачає не лише потенційних різноробочих, а й дипломованих спеціалістів: на сьогоднішній день за кордоном працює 3,5% від загальної кількості українців з вищою освітою [1].

Таким чином, невизначеність внутрішніх проблем у сукупності з об'єктивними світовими тенденціями призводять до того, що кращі вітчизняні таланти працюють на підвищення конкурентоздатності та процвітання іноземних країн.

У той же час осідання іноземців в Україні, про посилення якого з 2005 року свідчить додатне міграційне сальдо за даними Державного комітету статистики (табл. 1) [6], поглиблює наявні проблеми.

Уряд активно використовує залучення низько кваліфікованої робочої сили для забезпечення зайнятості у галузях із важкою, шкідливою та низькооплачуваною працею. Світовий досвід демонструє, що у певних розвинених країнах на праці іммігрантів побудовані цілі галузі: у Франції вони складають 1/4

зайнятих у будівництві та 1/3 – у автомобілебудуванні; у Швеції – 40% будівників, у Бельгії – 50% усіх гірників [3]. Між тим, від'ємні сторони такого рішення вагоміші: посилення соціального навантаження, збільшення видатків з бюджету на виконання умов Угоди про реадмісію, активізація відтоку грошових коштів за кордон у вигляді допомоги родичам, підвищення ризику злочинності.

Таблиця 1

Сальдо зовнішньої міграції населення України

Рік	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Приріст (- скорочення) населення, тис. осіб	-152,2	-33,8	-24,2	-7,6	4,6	14,2	16,8	14,9	13,4	16,13	13,31

Отже, Україна, як і більшість країн Європи та світу, маючи проблему нелегальної міграції, замість прийняття активних протиборчих дій і досягнення скорочення видатків та підвищення конкурентоздатності вітчизняних галузей шляхом модернізації виробництва, покращення умов праці, обирає найпростіший шлях трудової імміграції. Звісно, Уряд має відповідні сили та ресурси для підвищення ефективності та привабливості вітчизняного ринку праці. Для цього необхідно виділити пріоритети та шляхи їх досягнення.

На сьогоднішній день методи Уряду з регулювання міграційних процесів з урахуванням інтересів корінного населення поєднують два напрями: обмеження імміграції та повернення українців із-за кордону. У цілому, всі заходи даного напрямку характеризуються низькою ефективністю. Так, регулювання осідання іноземців містить стандартні методи: обмеження дозволу на імміграцію, що встановлюється статтею 4 Закону України «Про імміграцію», та щорічне затвердження Кабінетом Міністрів на цій базі квоти іммігрантів із розподілом за регіонами. Стосовно повернення українців, то тут найбільшим досягненням є встановлення зв'язків з діаспорою, сприяння кращій облаштованості співвітчизників за кордоном. Так, з 2006 по 2010 роки діяла Державна програма співробітництва із закордонними українцями, згідно з якою укладалися договори з удосконалення нормативно-правової бази для відкриття українських освітніх закладів за кордоном; надавалася підтримка навчальним закладам науки та культури інших країн для задоволення потреб співвітчизників [13]. Однак ніякої мови про повернення не йде, оскільки навіть нелегальні мігранти з України забезпечені за кордоном краще, ніж місцеве населення, про висококваліфікованих фахівців вже й казати нічого. За таких обставин Уряду слід боротися із причинами проблеми, а не з її наслідками.

Досвід іноземних держав доводить відсутність універсальної політики регулювання міграційних процесів та водночас демонструє більш радикальні заходи з захисту вітчизняного ринку праці, особливо під час кризи. Наприклад, країни запроваджують податок на іммігрантів (Великобританія), систему санкцій для нелегально працюючих мігрантів, скорочують удвічі квоти іммігрантів та обсяг дозволу на працю іноземців (Австралія, Росія), вводять спеціальний дозвіл на роботу іноземців тощо. Проте ефективнішими заходи будуть за підтримки країн-донорів мігрантів, що мають застосовувати заходи з регулювання еміграції, що базуються на вирішенні проблем, які змушують трудове населення залишати свою країну. Це може бути підвищення зарплати, стимулювання розвитку певних видів наукової діяльності тощо.

Отже, забезпечення ефективного функціонування національного ринку праці можливе при побудові програм розвитку законодавчої, виробничої, соціальної та економічної сфер на принципах розвитку людського капіталу, тобто через формування середовища, що сприятиме добуванню, розвитку знань, умінь та навичок людини, з метою їх застосування для отримання майбутніх доходів та результатів. Перетворення людини у центральну фігуру діяльності держави через достатнє інвестування у його освіту та культурний розвиток, охорону здоров'я, створення на високому рівні систем інфраструктури, місць для працевлаштування, палаців культури, спортивних комплексів, соціального забезпечення, місць для відпочинку; надання допомоги у перекваліфікації та збереження соціального статусу у міру розвитку інформаційних технологій та зникнення певних професій демотивують еміграцію значної частини населення.

Всесвітня глобалізація, постійна зміна умов існування та функціонування держав довели ефективність та беззаперечність переваги здатності робітника оновлювати знання та навички протягом життя. Так, 60% приросту національного доходу розвинених країн визначається приростом знання; в Ізраїлі 1 дол., витрачений на науку, дає 15 дол. прибутку від експорту наукомісткої продукції; зростання добробуту останні 15 років фактично зачіпає тільки «клас інтелектуалів»; у розвинутих країнах у сферах науки та технологій працює приблизно 25% трудових ресурсів, як наслідок, 20% ВВП США створюють 8% працівників [3].

Кожна країна, що прагне до світового лідерства, розвиває інноваційну економіку – економіку інтелекту, освіти, науки, високої якості життя та високоякісного людського капіталу. Як підтвердження, передові країни взяли за орієнтир високий рівень освіти та якісний стрибок у розвитку людського капіталу, з метою чого й здійснюють активне стимулювання збільшення кількості студентів технічних та математичних спеціальностей. Наприклад, у 2006 році у США була запропонована програма «Американська ініціатива

конкурентоспроможності», згідно з якою подвоювалися федеральні асигнування на фундаментальні дослідження до 50 млрд дол., збільшувалася чисельність вчителів з математики та природничих наук на 70 тис. осіб, і залучалися ще 30 тис. інженерів та вчених як вчителів-сумісників, приватному секторові надавалися податкові пільги на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); у Нідерландах, Швеції та Фінляндії до 80% студентів отримують гранти; у Франції та Великій Британії студенти вищих комерційних та інженерних шкіл й природничих спеціальностей щорічно отримують субсидії; Велика Британія, Швеція, США, Фінляндія, Нова Зеландія та Австралія видають студентський кредит без перевірки потреби у ньому [3]. Як результат, чисельність фахівців у галузі природничих наук на сьогоднішній день складає у США і Фінляндії 9% від загальної кількості випускників, Швейцарії і Німеччині – 10%, Республіці Корея – 11%, Франції – 13%, Великобританії – 15%, та в Україні – менше 4% [3].

Навчання продовжується й на етапі підприємств, наприклад, компанії «ІВМ», «Ксерокс», «Моторола» витрачають кошти на освіту власних робітників у розмірі від 5% до 10% фонду оплати праці з метою підтримки конкурентоздатності [3].

Отже, інвестування у потенціал людини, активне підвищення якісного рівня технічних і природничих наук, збільшення державою обсягу фінансування НДДКР, впровадження нових технологій, залучення спеціалістів з усього світу і є рецептом забезпечення високого рівня конкурентоздатності економіки, якості життя населення передових країн світу.

Висновок

Таким чином, наведений у роботі аналіз участі України в сучасних міграційних процесах наочно доводить необхідність застосування заходів з підвищення ефективності трудових ресурсів усередині країни для стабільного зростання вітчизняної економіки. Початком перетворень повинно бути посилення інвестування у людський капітал через реформування системи освіти: від удосконалення системи профорієнтації, ключовою концепцією яких повинна стати не боротьба інститутів за абітурієнтів у випускних класах, а безпосереднє ознайомлення учнів з різними професіями, починаючи з середніх класів (систематичні екскурсії на заводи, фабрики, офіси; створення серії короткометражних кінострічок про кожен професію й регулярне ознайомлення з ними школярів тощо) до реформування вищої школи відносно джерел і обсягів фінансування, перегляду пріоритетних галузей. Наступним кроком має стати створення системи справедливого розподілу доходів, забезпечення стабільного рівня зарплати, соціального забезпечення та захисту, якісних медичних послуг, статку та доступності продуктів харчування.

Головним завданням України для збереження власного трудового ресурсу, його примноження є побудова програм розвитку законодавчої, виробничої, соціальної та економічної сфер на принципах розвитку людського капіталу.

Література

1. Бережной В. Украина заняла 5-е место в мире по эмиграции [Електронний ресурс] / В. Бережной // Сегодня, ua. – 2010. – № 37. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/news/14193726.html>.
2. ВЭФ: Международная конкурентоспособность Украины находится на уровне Ботсваны и Намибии [Електронний ресурс] // Информационный портал «Новости РБК-Украина». – 2011. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/top/show/mezhdunarodnaya-konkurentosposobnost-ukrainy-nahoditsya-07092011143200>.
3. Завтра: Світ, Україна, Я [Електронний ресурс] : аналіт. ст. // Офіційний сайт Всеукраїнської Експертної Мережі. – 2008. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=27945.
4. Какие профессии станут самыми популярными [Електронний ресурс] // Информационный сайт «Mignews.com.ua». – 2011. – Режим доступу : <http://mignews.com.ua/ru/articles/58521.html>.
5. Между инновациями и инвестициями [Електронний ресурс] // Наука и технологии. – 2006. – № 14 (65). — Режим доступу : <http://www.expert.ua/articles/12/0/1842/>.
6. Населення [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
7. Наукова та інноваційна діяльність (1990–2010 pp.) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html.
8. Осаволок М. Украинские студенты – образование за рубежом [Електронний ресурс] / М. Осаволок // Професійний журнал для вчителів. – 2010. – № 12. – Режим доступу : http://ru.osvita.ua/abroad/higher_school/articles/7375/print/.
9. Отчет о конкурентоспособности Украины 2010 / [упорядкув. Аббасова Л. та ін.]. – К. : Фонд «Эффективное Управление», 2010. – 166 с.
10. Семенюк М. Українці мають працювати в Україні [Електронний ресурс] / М. Семенюк, М. Талан // Соціальний захист : офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. – 2008. – Режим доступу :

http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=BCDDACC3826622F7CB3CA5EE5D1F43AD?art_id=73785&cat_id=50720.

11. Семиноженко В. За три роки до мети [Електронний ресурс] / В. Семиноженко // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 18. – Режим доступу : http://dt.ua/SCIENCE/za_tri_kroki_do_meti-81332.html.

12. Служба зайнятості назвала найзатребуваніші професії в Україні [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ТСН. – 2011. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/sluzhba-zaynyatosti-nazvala-pauzatrebuvanishi-profesiyi-v-ukrayini.html>.

13. Углубляется сотрудничество с зарубежными украинцами [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «Урядовий портал» — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=44810613&cat_id=1225809.

14. Україна – світу, держава – громадянам [Електронний ресурс] / О. Рожен, А. Котляр, К. Щоткіна // Дзеркало тижня, Україна. – 2009. – № 31. – Режим доступу : http://zn.ua/POLITICS/ukraina__miru_gosudarstvo__grazhdanam-57692.html.

Надійшла 06.09.2012; статтю представляє к. е. н. Ковальчук С. В.